

ОБРЯД ОСВЯЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС “РЕХРИСТІЯНІЗАЦІЇ” ПО-РУМУНСЬКИ У 1941–1944 рр.

У статті, на основі переважно невідомих документів окупаційного походження з архівосховищ півдня України, йдеться про акцію освячення відбудованих прихожанами і відкритих місіонерами християнських храмів на території губернаторства “Трансністрія” в період Другої світової війни.

Ключові слова: Православна церква, окупація, південь України, Румунська православна місія, “Трансністрія”, освячення храмів.

Церковна обрядовість в роки Другої світової війни є цілком невивченою сторінкою історії православного життя, в тому числі й підокупаційного періоду, що, зрештою, актуалізує заявлену нами тему. В українській, як, власне, й у зарубіжній історіографії до сьогодні немає жодної наукової статті, в якій би досліджувався обрядовий ритуал освячення православних культових споруд після їхнього відродження в період румунської окупації. Нашим завданням є спроба нарисно визначити мету, означити сценарій, описати церковну атрибутику, хід і наслідки цього культового дійства.

Першочерговим завданням румунської окупаційної адміністрації на території “Трансністрії” та надісланої сюди Румунської православної місії (далі – Місія, РПМ) було християнізувати затеїзоване більшовицьким режимом населення і навести його до лона Румунської патріархії. Відновлення та налагодження діяльності церковних споруд бралось за головний чинник, без якого румунські місіонери-ортодокси не бачили перспективи позитивних змін у духовному житті окупованих територій, а звідси й підтримки самої румунської

влади з боку місцевого набожного люду. У першому звіті про діяльність Місії від 31 грудня 1941 р., її шеф архімандрит Юлій (Скрібан), підкреслював: “Переважна більшість місцевого населення спокійні і віруючі. Зусилля більшовиків зробити з них атеїстів були даремними. Церкви, що знаходилися між Дністром і Бугом, були спалені, а частина була зруйнована чи перетворена на клуби і магазини... Спроби більшовиків вбити віру народу не виправдалися. Релігійна сутність народу залишилася непорушною. Характерний сучасний феномен у Трансністрії — триумфальне повернення народу до віри. Повсюдно відновлюють церкви і освячують сплюндровані вівтарі. Ікони і хоругви, приховані колись з турботою, стоять зараз на почесних місцях...”(рум.) [11, р. 22–23].

Ситуація з церковно-культовими спорудами була невідрадною. Результатом дій більшовицького режиму проти церкви у 20–30-ті р. ХХ ст. стали сотні знищених або “перепрофільованих” святинь. До встановлення радянської влади в регіоні на початку ХХ ст., за даними Р. Соловей, функціонувало 1017 церков і

молитовних будинків, 13 монастирів і скитів. Християнську віру проповідувало 890 священиків і 384 ченців і черниць [10, р. 113–114].

Румунською православною місією було розпочато інспектування стану парафіяльних церков та монастирів у межах повітів провінції, складання реєстру культових споруд, інвентаризація і повернення відібраного більшовицькою владою церковного та монастирського майна й власності релігійних громад, будівель, які належали єпархіям та церквам, відкриття й освячення діючих та відремонтованих церков тощо. З листопада 1942 р. активізувалася робота у напрямку обліку та інвентаризації церков. Особисто митрополитом Віссаріоном направлялися до повітових протоієрейств інструктивні листи на зразок того, який було надіслано 9 липня 1943 р. до повіту Голта [7, арк. 59–59 зв.]. Шеф Місії просив терміново надіслати дані на 43 церковні споруди, що розташовувалися у повіті. До списку на подання інформації, окрім повітового міста Голта, входили також і волості: Криве Озеро, Доманівка, Врадіївка і Любашівка. Задля визначення повної картини релігійної ситуації в регіоні, потрібно було вказати наступне: коли засновано храм, яка його структура, коли, ким і яким чином було його освячено, коли було утворено парафіяльну раду, скільки членів входить до неї, яке призначення мала культова споруда за більшовицької влади, якщо її не було зруйновано (тобто, яким чином використовувалась), яким майном церква володіє (якщо таке було), чи є при храмі церковний хор тощо.

Загалом інспектування і зібрана з місць інформація показали невтішну картину. У межах провінції 363 церковні споруди виявилися закритими або використовувалися не за призначенням, 269 були зруйновані частково, а 258 — знищені повністю. Виходячи з того числа церков, які існували у регіоні до революції 1917 р., можемо стверджувати, що кожний другий

православний храм був повністю зруйнований антицерковними заходами комуністичної влади і не міг виконувати основної функції — надання можливості відправляти релігійні обряди та сприяти задоволенню духовних потреб народу.

Місіонерська політика румунів у “Трансністрії” співпадала у багатьох напрямках з бажанням місцевого населення краю до відродження споконвічної дідівської віри. Самі члени громад надавали широку матеріальну і моральну підтримку церкви, наскільки їм дозволяло матеріальне становище в умовах воєнного та підкупаційного життя. По селах організовувалось збирання грошей на відбудову чи реконструкцію церков. Загальні збори релігійних громад за підтримки єпархіального та місцевого релігійного чиновництва, представників місії і румунської окупаційної адміністрації ухвалювали рішення про відбудову тієї чи іншої церковної споруди, способи фінансування цього процесу тощо. У звітах священнослужителів знаходимо досить інформації про активність прихожан у відновленні сільських церков. Так, у звіті священика Свято-Покровської церкви с. Боково о. Іоанна (Козловського) за березень 1943 р. відзначалося: “Провів 5 проповідей у церкві, які дали можливість відвідувати храм Божий, особливо молоді. Не тільки проповіді допомагають, а й певне значення мають читання “Життя святих”. Народ з великою щирістю жертвує частку на відбудову і впорядкування храму”(рум.) [8, арк. 67].

Ще взимку, коли турбот у сільського населення було значно менше, по селах та присілках проводилися сходи-збори, люди радилися і створювали комітети, які мали заздалегідь збирати матеріальні засоби та кошти для ремонту старих церков і тих, що були зруйновані, щоб у такий спосіб не гаяти часу, із настанням літа була можливість розпочати ремонтні та будівельні роботи.

У перший рік діяльності Місії в “Трансністрії” було відкрито й освячено понад 500 церков [10, р. 116]. Тільки в Одесі впродовж 1941—1942 рр. церковні служби відбувалися у 22 церквах [12, арк. 15–17]). У Могилівському повіті значилося 116 відреставрованих культових споруд, 13 були в процесі відбудови [1, арк. 18], в Жугастрівському (Ямпільському) — 69 церков та 20 молитовних будинків [2, арк. 15].

Якщо на момент прибуття до “Трансністрії” румунських архиєреїв і священнослужителів-місіонерів існувало лише кілька десятків церков, то після двох років діяльності Місії було реставровано, відбудовано і відкрито 632 церкви і молитовні будинки, і ще 309 знаходилися в стадії ремонту [10, р. 123]. Таким чином, у розпал війни, віруюче населення “Трансністрії” знайшло в собі духовні сили і зробило значні фінансові і матеріальні пожертви на відродження храмів — соборів, церков і монастирів, зруйнованих радянськими богоборцями. Румунська православна місія, сприяючи поширенню православної віри на румунський зразок, зробила значний крок до надання людям права на реалізацію релігійного волевиявлення.

Окремим сегментом релігійного життя “Трансністрії” був безпосередній ритуал освячення храмів, молитовних будинків, кладовищ тощо. Румунські ієреї намагалися очистити від нечистого духу ті церковні будівлі, які були сплюндровані безбожниками. Освячення храмів відбувалося за спрощеною формою, так званим малим освяченням, тобто безпосередньо самим парафіяльним священником. І таке було доволі поширеним явищем. Ця первинна форма освячення застосовувалася у перші місяці діяльності Місії, коли священники лише ставали до своєї пастирської служби, і тоді, коли храми відкривалися після незначного ремонту. Проте з часом, особливо з осені 1942 р., будь-які храми на території “Трансністрії” освячувалися, як

правило, за певним сценарієм, розробленим і направленим до церковної адміністрації повітів та районів: протоієрейств і субпротоієрейств. Ілюстративним та типовим є протокол-звіт про освячення церкви у містечку Врадіївка повіту Голта, який ми наведемо нижче [4, арк. 32–32 зв.].

Напередодні освячення церкви було відправлено вечірню задля благословення хлібів. Службу проводили невеликим собором, який складався з трьох священників. На ранок, 6 вересня, весь майдан перед базарчиком був заповнений людьми, одягненими у святкове вбрання. Румунські прапори було видно повсюди — на церкві, на хресті, на молдавському культурному осередку “Петру Мовіле”^{*} та на інших установах. Перед входом до двору комуни здіймалася тріумфальна арка, прикрашена квітами і прапорами. Довгоочікувану процесію гостей під час урочистого проходження до храму мали супроводжувати 12 вершників. О 9 годині ранку святкова процесія разом з субпрефектом Урсу, претором району Врадіївка Порчіусом, представниками префектури Голти у супроводі численних військових і цивільних гостей направились головною вулицею до церкви. У воротах храму епітроп^{**} церкви Св. Параскеви зустрів усіх традиційним хлібом-сіллю.

Служба освячення розпочалася після закінчення малого окроплення у дворі церкви субпротоієреєм о. Борисом. Він закликав усіх присутніх уславити короля Румунії Михая I, маршала Й. Антонеску, патріарха Румунії Никодима, губернатора “Трансністрії” проф. Г. Алексяну, шефа РПМ у “Трансністрії” архімандрита Юлія (Скрібана) та інших.

У виступі священника зазначалося, що церква була відреставрована за сприяння і за

* Київський митрополит Петро Могила, мав валаські корені, румуни вважали його своїм національно-релігійним діячем і тому називали культурні осередки в “Трансністрії” його іменем.

** У православ’ї опікун, піклувальник, церковний староста, або ктитор.

підтримки духовного і цивільного керівництва району, а головне “завдяки вірі і пожертвам парафіян на вшанування перемоги Христа над ворогами церкви і для духовного служіння нужденним у вірі цієї Богом збереженої парафії” (рум.). Акт освячення було підписано офіційними представниками духовенства та представниками румунської влади, після чого передано до гробниці під святий стіл.

На завершення відбулося освячення вбрання та інших культових об’єктів (іконостасу, дзвіниці тощо). Свята літургія відбувалася за участю 7 священників на чолі з субпротоіереєм району, а також церковного хору, який співав румунською і російською мовами. Після літургії весь клір та віруючі вийшли на вулицю перед церквою, де й було завершено освячення церкви Св. Параскеви. Ритуал освячення храму закінчився гімном, промовами та привітаннями від гостей, висловлюванням вдячності парафіянам.

Після обіду відбулося відкриття осередку культури “Петра Могили” в залі бібліотеки, який був святково прикрашений килимами, вишивками тощо. Після нетривалої офіційної служби й освячення цей культурний центр перетворився у концертну залу з артистичною програмою пронизаною румунізаторським духом. Так званий “камін культури” мав “слугувати вихованню молоді на шляху до нової Європи”(рум.) [4, 32–32 зв.].

Аналогічне освячення церкви і відкриття осередку культури “Митрополит Ніфон”^{*} собором православного кліру субпротоіерейства (з 5 священників) відбулося 1 листопада 1942 р. у селі Кумари того ж Голтського повіту [4, арк. 12].

Про відкриття і освячення православних храмів, урочистих подій, яких чекали сотні тисяч людей в містах і селах “Трансністрії”, маємо

* Осередок християнської культури, на зразок радянських хат-читалень, названо на честь румунського митрополита Ніфона.

немало інформації зі шпальт газет, які виходили у межах губернаторства, та чисельних звітів, розлогих протоколів від священників та субпротоіерей до канцелярії Місії, а також зі спогадів живих свідків і безпосередніх учасників тих подій**.

Були випадки, коли парафія не мала свого духівника, і тоді спільними силами селян ремонтувала церкву, зверталася до районних органів влади з проханням освятити храм і надіслати душпастира. Так вчинили церковний староста Ткаченко і члени парафіяльної ради Матясівської церкви, надіславши рапорт на ім’я претора Александерфельдської претури від 5 червня 1943 р.

Для участі в урочистостях з приводу освячення храмів від повітової влади надсилалися телеграмні запрошення на ім’я губернатора “Трансністрії”, префектам повітів, офіцерському корпусу гарнізону та тилових частин. З нагоди освячення кафедрального собору в Очакові, призначеного на 27 вересня 1942 р., було направлено телеграми професору Алексяну, префектам Березівки, Одеси та інших населених пунктів [3, арк. 261, 264–265, 271].

Освячення святих місць було проведено у більшості населених пунктів — Одесі, Балті, Голті, Слободзеї, Рибниці, Моловатій, Овідіюполі, Ямполі та інших.

Попри певні позитивні зрушення у фактичному відновленні храмів, все ж дуже гостро відчувався брак різного церковно-культурного майна. Спочатку до церков і соборів поверталися церковні раритети з музейних фондів. Кілька десятків цінних старовинних ікон,

** Спогади респондентів: Г. В. Макаренко (с. Дальник), М. М. Матвійчук (с. Гнилякове), О. В. Панченка (с. Яски), Г. Г. Бакала, Г. С. Довженка, В. М. Романюк (с. Біляївка), В. І. Руснака (с. Новоукраїнка Роздільнянського району) — жителів Одеської області; В. Т. Звонецького (с. Соколовка Крижопільського району Вінницької обл.) та інших зберігаються у власному архіві автора.

що знаходились в одеських музеях, були повернуті церквам [9, 8 мая].

Віруючі зносили все, що було збережено майже повністю укомплектовували церкви і забезпечували священика усім необхідним для проведення релігійного обряду. Так, у зверненні старости і членів релігійної громади Ляховича, Березовського і Обуховського до благочинного Голтського повіту, йшлося про майже ідеальні умови для богослужіння. “Отче благочинний, щиро просимо Вас дати нам священика, оскільки наше село В. Мечетня велике та ще є присілки, так що буде понад 1000 дворів, — розповідалося у поданні. Ми, скільки могли, обладнали церкву, тобто молитовний дім. Для служби Божої все у нас є: чаша, діскос, антімінс, окрім кліросних книжок. Немає у нас вбрання для священика, то, може, ви, отець благочинний, допоможете нам порадою, де можна дістати необхідні для богослужіння речі...”(укр.) [5, арк. 45].

Винятком із загальної ситуації була Івано-Богословська церква с. Акмечетки Доманівського району, забезпечена усім необхідним для богослужбової практики. У інвентарному описі [6, арк. 19–22], складеному протоієреєм Іваном Базилевським від 1 квітня 1943 р., знаходимо, як для того часу, досить багато культового майна, ікон, посуду й іншого обладнання. Сама культова споруда була кам'яною з дахом, покритим залізом, загальною

площею забудови 559 м², огорожено та чотирма будинками і сараєм на території садиби. Щоправда, два будинки були зайняті жандармерією, а сторожка потребувала ремонту. Внутрішнє вбрання церкви вражало красою дерев'яного іконостасу, кількістю старовинних образів та ікон — 18 великих і 6 малих. Серед іншого необхідного майна: Євангеліє, хрест, кадило, жертвник, два комплекти риз, плащаниця, 2 хоругви, 5 аналоїв, 3 підсвічники, вази водосвятні та для освячення хлібів тощо. Однак більшість приходів не могли похвалитися таким асортиментом культового майна — давалося взнаки радянське богоборництво.

Отже, проникнення в духовний соціум у захоплених українських землях здійснювалось румунами через активну організацію відбудови і освячення парафіяльних церков у краї. Румунська влада та церковна адміністрація на зіставленні політики щодо церкви намагалася отримати ідеологічний зиск, і всілякими способами використовувала ініціативу православного населення, активістів релігійних громад у процесі фінансування відбудови храмів, популяризувала досягнення у цій справі шляхом церемоній освячень за участю православного загалу. Румунська православна місія сприяла, поряд з тим, відродженню спалюваних християнських традицій.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р-2966. — Оп. 1. — Спр. 38.
2. ДАВО. — Ф. Р-2988. — Оп. 3. — Спр. 15.
3. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). — Ф. Р-1028. — Оп. 1. — Спр. 58.
4. Там само. — Ф. Р-2704 с. — Оп. 1. — Спр. 2.
5. Там само. — Спр. 4.

6. Там само. — Спр. 5.
7. Там само. — Спр. 7.
8. Там само. — Спр. 9.
9. Одесса. — 1942. — 9 мая.
10. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941—29 ian. 1944 / R. Solovei. — Iași, 2004. — 238 p.
11. Transnistria Creștină [Revista Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria (Журнал Румунської православної місії в Транснїстрії)]. — (București). — An. I (1942). — № 1 (ianuarie—martie).
12. ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 1. — Спр. 3.

Аннотація. В статтє, на основє переважно неїзвєстних документов окупаційного походження из архивов юга України, розказується об акції освячення востановлєнних прихожанами и откритих мисіонерами християнських храмов на території губернаторства «Транснїстрія» в перїод Другої мирової вїйни.

Ключевые слова: Православная церковь, оккупация, юг Украины, Румынская православная миссия, «Транснїстрія», освящение храмов.

Summary. In the article based on unknown documents with occupation origin from archives of south of Ukraine is going about movement of consecration of Christian churches which were rebuilt by parishioners and opened by missionaries on the territory of the governorship “Transnistria” during the Second World War.

Key words: Orthodox Church, occupation, South of Ukraine, Romanian orthodox mission, “Transnistria”, church consecration.